

Haya-Lea Detinko

Хая-лея детінко
Санкт-Петербург, Росія

Хая-Лея Нахманівна – приємна, освічена 82-річна жінка. Вона в деталях пам'ятає сторінки свого непростого життя, як і життя своїх предків, і пишається своїм корінням. Незважаючи на те, що Хая Нахманівна провела 15 важких років у політичних таборах, вона залишилася людиною і хоче поділитися з майбутніми поколіннями прикладом величчю духу, який проявили її родичі та друзі. Хая Нахманівна каже, що переповісти історії окремих єврейських життів – її обов'язок, адже це єдиний спосіб віддати належне духовній силі та багатству її предків.

[Моя родина](#)

[Моє дитинство](#)

[Наше релігійне життя](#)

[Шкільні роки та членство в Гашомер Гацоїр](#)

[Прихід радянської влади](#)

[Мій арешт](#)

[А потім почалася війна](#)

[Вирок](#)

[Життя на засланні](#)

[Подружнє життя і реабілітація](#)

[Віктор](#)

[Життя сьогодні](#)

Моя родина

Мої дідусь і бабуся по маминій лінії родом з Рівненської області, що тоді входила до складу Польщі. У 1939 році на цю територію прийшла радянська влада, і вона стала частиною Західної України. Пінхас Лейб, мамин тато, народився у 1827 році. Я не знаю його прізвища, як, відповідно, і не знаю дівочого прізвища мами.

Дідусь був високим, красивим чоловіком з великою бородою і пейсами. Він був дуже релігійною людиною, завжди носив кіпу [єврейську шапочку] та регулярно ходив до синагоги. Дідусь з бабусяю розмовляли мовою їдиш, як і моя мама. Вони жили довго: дідусю було десь під сто, коли він помер. Я не пригадую, як звали мамину маму, але її образ досі стоїть перед очима, і пам'ятаю, що називала її бабусяю.

Дідусь з бабусяю завжди дуже нарядно вбиралися до синагоги. Бабуся постійно носила перуку згідно з єврейськими звичаями, а зверху одягала чорну ажурну шаль. Вони

святкували всі єврейські свята. На початку суботи (шабату) вони завжди запалювали свічки, а в кінці дня відзначали кінець шабату [*«мойте-Шабос» на їдиші, або «авдала» на івриті*]. Вони були дуже добрими людьми та любили допомагати іншим, особливо біднякам, які приходили до нас за їжею.

В шабат дідусь з бабусею радо вітали всіх бідняків, а також дітей і друзів, які приходили до нас в гості, та вгощали їх чолнтом. Оскільки готувати в шабат заборонено, бабуся готувала всю їжу в п'ятницю ввечері і ставила її на ніч у піч, щоб вона залишалася гарячою до суботи. Чолнт – дуже смачна єврейська страва: картопля, тушкована з м'ясом за спеціальним рецептом, темно-червоного кольору. У нас в родині готували й інші страви, наприклад, халу.

Моя мама, Песя-Міндля Пінхас-Лейбівна Кац, народилася у 1897 році у Рівненській області. Вона не мала жодної освіти, не вміла читати і писати. Вона була домогосподаркою і матір'ю, виховувала чотирьох дітей: Хаву [1916-1960], Арона-Мойшу [1919], Хаю-Лею (це я) [1920] і Беллу [1925-1941].

Мама була дуже релігійною жінкою і виховувала нас у дусі всіх єврейських традицій. Її стратили в Рівному в 1941 році, коли їй було 44 роки. У мами було дві сестри – Малка і Хана, які також одружилися, стали домогосподарками і виховували дітей. Усі вони загинули в рівненському ґетто в 1941 році.

Я так і не знала дідуса і бабусю по татовій лінії, оскільки вони померли задовго до мого народження. Тато розказував, що його сестру Міріам Хернізер звали так само, як і бабусю. Це все, що я пам'ятаю.

Міріам розстріляли в Рівному в 1941 році. У тата також був брат на ім'я Шая. Він був вчителем у Рівному до 1941 року та жив у єврейському кварталі міста біля синагоги на вулиці Школьній. Шая мав багато дітей, і жили вони бідно.

Батько часто їм допомагав. Шая і його сім'я померли від рук німців. Мій батько, Нахман Абрамович Кац, народився у 1895 році в місті Орохів біля Львова, що на той час було польською територією. Я там була лише один раз у віці 4 років, тому взагалі нічого не пам'ятаю.

Батько спочатку навчався в хедері, а в 1909 році закінчив навчання в єшиві. Його посвятили в рабини [*сміхот*], але батько розумів, що не зможе так прогодувати сім'ю, тому став біржовим брокером. Він також входив до складу адміністративної ради синагоги. Батько не хотів, щоб його призывали до армії, тому навмисне відрізав собі два пальці на нозі, і його звільнили від військової служби. Батька стратили в Рівному в 1941 році, коли йому було 46 років.

Моє дитинство

Я, Хая-Лея Нахманівна Кац (Детінко), народилася у 1920 році в м. Рівне. Моя мама розповідала мені, що мій молодший брат Арон завжди рухав головою вгору-вниз, маючи на увазі «так, так», а я навпаки – хитала вліво-вправо, нібито кажучи «ні, ні».

Ми жили в жахливих умовах, у вогкому підвалі мого дядька Брейкера. Він був двоюрідним братом моєї мами, досить заможним. Нагорі, у внутрішньому дворіку, жив боднар. Він ремонтував діжки з металевими кільцями, тож нам доводилося терпіти стукіт-грюкіт від його роботи з ранку до ночі.

Всі ми, діти, народилися у пологовому будинку в Рівному. У 1925 році з'явилася на світ моя сестричка Белла. Вона розмовляла лише мовою їдиш і навчалася у єврейській школі до 15 років. У 1927 році в нашій сім'ї народився ще один хлопчик, але батьки так і не встигли привезти його додому – у пологовому будинку сталася пожежа, і він помер від опіків. Мій дідусь, Пінхас Лейб, якраз приїхав, щоб підготувати мого маленького братика до обрізання. Уся сім'я була вбита горем через смерть малюка. Зготували горох та інші страви. Зараз з жахом згадую, як до нас прийшов чоловік у чорному з чорним пакунком під рукою. Цей невимовний біль втрати досі стискає серце.

Наше релігійне життя

У нас в родині святкували всі єврейські свята. На єврейську Пасху [Песах] ми відкидалися назад у м'яких кріслах (звичай, який називався «месубін») і читали Агаду. На столі стояли традиційні чотири келихи вина, і ми відкривали двері для пророка Іллі (Еліягу), який в цю ніч долучався до нашого частування. Одного разу, коли цю місію доручили мені, я відкрила двері і побачила жебрака. Я дуже злякалася, втекла та сховалася під столом, а батько запросив жебрака до хати, і він їв разом з нами.

У самому центрі міста, неподалік від нашого дому, стояла велика і гарна синагога, яка була осередком єврейського життя. Багато з наших двоюрідних сестер і братів навчалися в Рівному в єшиві та заходили до нас в гості посеред тижня і в суботу (шабат). Уся моя родина ходила в синагогу, зокрема ми з мамою.

На Йом Кіпур (День Спокути) ми постили. Я досі дотримуюся посту, незважаючи на всі болячки, як робила це і в таборах.

На Рош Гашана ми завмирили під звуки шофара. Оскільки перше, що ми робили після закінчення посту, – це випивали чашку чаю з молоком, я завжди ставила самовар і чекала, коли батьки повернуться з синагоги.

Моя мама купувала продукти на ринку, а він у Рівному був величезний. Вона завжди поверталася виснажена і казала нам: «Дайте мені подрімати п'ять хвилин, бо взагалі сил нема». Інколи я ходила з нею. Ми намагалися купувати лише кошерні продукти і відносили куплених на ринку курей до шойхета [кошерного різника], який здійснював забій згідно з єврейськими релігійними законами.

У нас не було покоївки, тому я допомагала мамі по дому, особливо коли вона займалася випіканням. Мій брат Арон також допомагав з хатніми справами. Я вимивала підлоги, а він натирав до блиску дерев'яні поверхні. На той час моя старша сестра Хава вже закінчила школу і вийшла заміж, а молодша сестричка Белла була ще занадто мала, щоб допомагати з хатньою роботою.

Шкільні роки та членство в Гашомер Гацоїр

У 1925 році, коли я трішки піросла, мене з Ароном відправили на один рік в хедер, де мене вчили читати і писати – не рабини, а інші вчені мужі з бородами.

Там я також навчилася писати на івриті. У 1926 році я вступила в школу «Тарбут», яка знаходилася досить далеко від дому і яку закінчила моя старша сестра Хава. Навчання там тривало 11 років: перші три роки – підготовчі класи, наступні вісім – загальноосвітня школа.

Я пішла в Тарбут, коли мені було шість, але оскільки моїх знань, напевно, не було достатньо для першого класу, мені довелося пройти його двічі.

Навчання в школі «Тарбут» проводилося двома мовами – польською та на івриті. На четвертий рік починали навчати іноземним мовам, зокрема німецькій і латині. Кожний предмет викладав інший вчитель. Я була непоганою ученицею. Незабаром мій брат почав відставати в навчанні та опинився зі мною в одному класі. Ми мусили носити шкільну форму, яку для нас шила мамина подруга-кравчиня. Я обожнювала ходити з мамою на примірку нових красивих суконь. Саме це і привило мені любов до шиття.

Старші учні в школі підбивали молодших учнів вступати в різні молодіжні організації. Я вступила в організацію «Гашомер Гацоїр» [*Молодий вартовий*]. Нас називали дітьми пустелі, і ми одягали на голови спеціальні берети, на яких у школі блискучими нитками вишивали спеціальні зірки. Арон натомість приєднався до організації «Бетар». Йому подобалося носити мундир, у якому він був схожий на воїна. Ми з гордістю носили свої форми і головні убори. Форма брата передбачала також свисток навколо шиї.

Загалом моя сім'я жила добре, але інколи в мене не було грошей, щоб заплатити внесок [*керен каємет*] за членство в Гашомер Гацоїр. Тоді я почала підпрацьовувати репетитором у єврейських сім'ях з молодшими дітьми, оскільки на той час я вже вчилася в старших класах. За кожний урок я отримувала п'ять злотих. Це була мізерна сума, але я пишалася тим, що заробляла сама і не доводилося позичати в батьків.

Ми також збирали гроші на Ізраїль в інших євреїв. Кожен з нас відповідав за окремий район. У моєму районі люди були щедрі, тому їх вносили в спеціальні реєстри. У 1936 році я дійшла до шостого класу, але була змушена кинути школу, оскільки вчитель на ім'я Хвойнік почав наді мною знущатися.

Одного разу ми писали контрольну з алгебри, і всім, окрім мене, повернули роботи з оцінками. Коли я попросила вчителя сказати мені мою оцінку, він запитав: «Хава Кац – твоя сестра?». Коли я відповіла, що так, він повернув мені мою роботу, на якій написав: «Я не впевнений, що завдання були виконані самостійно». Я розплакалася і вигукнула: «Не вплутуйте сюди мою сестру».

Вчитель виставив мене з класної кімнати і після цього почав без причин прискіпуватися до мене з будь-якого приводу. Я попросила тата найняти для мене репетитора, щоб ретельно готуватися до уроків, але тоді Хвойнік взагалі перестав мене будь-що питати. В результаті, я кинула школу в 16 і взагалі про це не шкодую.

У 1932 році моя старша сестра Хава вступила в кібуц у Польщі, де жила протягом року. Там вона познайомилася з Яковом Бліхом. Вони почали зустрічатися, і він допоміг їй емігрувати з Польщі в Ізраїль (зробив усі потрібні документи і дав гроші), де вона планувала вивчати медицину. Згодом вони побралися. Коли Хава від'їжджала в Ізраїль, батьки купили їй плюшеву ковдру і гарненьке пальто. У мене навіть збереглася її фотографія тих часів.

Хава була дуже красивою, і всі чоловіки в Рівному упали за нею, зокрема вчитель Хвойнік, який знущався наді мною.

У Якова та Хави було двоє синів. Хава померла в 1960 році у віці 44 років. Причина її смерті мені невідома, хоча я знаю, що вона мала проблеми з тиском. Коли я нарешті потрапила в Ізраїль, то відвідала її могилу. Хава стала медсестрою. Її дуже поважали, навіть любили, в

лікарні, де вона працювала. Пізніше я дізналася, що вона померла на роботі.

Один з синів Хави помер молодим, а інший, Авраам Бліх, досі живе в Ізраїлі. У 1988 році, коли до мене з Німеччини приїхав Натан, старший син мого брата Арона (зараз він також живе в Ізраїлі), він приховав від мене смерть Хави.

Після того як у віці 16 років я кинула загальноосвітню школу, я вирішила вступити в школу «ОРТ», де готували швачок. Швейну справу нам викладала така собі пані Галина. Навчання мені дуже подобалося, і я показувала непогані результати. Навчальні майстерні були чистенькі – жодної ниточки не знайдеш на підлозі. Я взяла собі це за приклад і досі підтримую ідеальну чистоту вдома.

Після випуску я почала шити бюстгальтери, корсети та інші схожі речі. Робота була з приємних. До того ж, прислужилася любов до шиття, привита мамою.

Спочатку ми жили досить бідно в Рівному, але потім бізнес мого батька (біржова торгівля) почав процвітати, і він зміг купити кілька будинків для сім'ї. Згодом ми переїхали у великий будинок з 12 кімнатами, не рахуючи кухонь.

Ми жили на другому поверсі в трикімнатній квартирі, а решту кімнат здавали в оренду для отримання додаткового прибутку. У тому будинку ми жили до 1941 року. Потім радянська влада забрала в нас більшість житлової площі, залишивши лише одну кімнату, і то завдяки тому, що мама дуже сильно ридала та голосила. Інакше вони би взагалі нас викинули з будинку.

Та кімната не мала виходу ні на вулицю, ні на сходову клітку, але наші сусіди, які вже багато років жили біля нас, змилосердилися і віддали нам маленьку сусідню кімнату, яка знаходилася біля нашої колишньої квартири. Через неї ми заходили і виходили, хоча і доводилося проходити через їхню спальню.

Прихід радянської влади

У 1939 році, коли в Рівне прийшла радянська влада, мій батько влаштувався на роботу на склад на деревообробному підприємстві. Через рік його звільнили, обвинувативши в приналежності до ненависної «буржуазії», бо у нього був будинок.

Мій батько так і залишився без роботи, поки його не стратили німці, які в 1941 році знову окупували Рівне.

У 1938 році я вирішила піти стопами своєї старшої сестри Хави та вступила в кібуц у місті Слонім Барановицького району, Польща. Я сподівалася, що мені, як і Хаві, вдасться емігрувати в Ізраїль.

У кібуці люди навчалися різним професіям, щоб підготуватися до життя в Ізраїлі. 17 вересня 1939 року радянські сили окупували Барановицький район і місто Рівне, і я повернулася додому. Ми з друзями пішки пробиралися через ліси, щоб добратися до залізниці та сісти на потяг до Рівного. Всі дуже зраділи моєму поверненню.

У період радянської окупації (1939-1941рр.) НКВД започаткував у Рівному курси бухгалтерів, на які я записалася наприкінці 1939 року і потім до червня 1941 року працювала бухгалтером на НКВД.

Радянська влада відправляла поляків на будівництво магістралі Перемишль-Київ.

Бухгалтерія, в якій я працювала, переміщалася разом з ними, і в 1940 році ми добралися до міста Перемишль.

То були неспокійні часи – в повітрі витав дух війни. Відпрацювавши один рік за контрактом, я попросилася додому. Керівник відділу кадрів намагався переконати мене залишитися (обіцяв підвищення і кращу зарплату), але зрештою відпустив мене додому, коли я залилася слізьми.

Моя сім'я знову зубожіла. Батько втратив роботу на деревообробному підприємстві, тож наші справи були кепські. Нарешті, в січні 1941 року, мені вдалося влаштуватися бухгалтером у державному видавництві. Я багато працювала, і мене тепло прийняли в колективі. Мене поважали та обирали на різні важливі посади. Здавалося, я знайшла своє місце в цьому новому суспільстві.

Мій арешт

5 червня 1941 року о 3 годині ранку в наш дім увірвалося кілька російських солдат. Вони пред'явили ордер на арешт, виписаний на моє ім'я, і почали обшук. Моя мама одразу зрозуміла, що відбувалося, і знепритомніла. Я не знала, що робити. Беллу відправили в найближчу аптеку за першою допомогою. Приклавши всю свою силу, я відкрила мамин рот і дала їй води. Коли її очі відкрилися, вона вигукнула: «Навіщо ти зробила це? Чому не дала мені померти? Вони ж тебе заберуть. Я не зможу без тебе жити!».

Після цього я більше не бачила ні батька, ні мами, ні маленької сестрички Белли.

Ми пішки йшли через усе місто до в'язниці. Коли я запитала, чому мене арештували, вони лише сказали, що дізнаюся згодом. Вони одразу відвели мене у велику кімнату, де було багато інших арештованих. В одному з них я впізнала приятеля, який розповів мені, що тієї ночі арештували семеро наших друзів.

Нас звинуватили в приналежності до Гашомер Гацоїр, яку вважали антирадянською та антисіоністською організацією. Протягом кількох перших днів ув'язнення батьки передавали мені пакунки, в яких, серед іншого, були теплі зимові речі.

Це мене здивувало. Я навіть подумала: «Навіщо мені такі теплі речі? Мене ж не в Сибір відправляють». Але все одно залишила весь теплий одяг. Коли мене викликали на допит, я дуже нервувалася. У мене був хлопець на ім'я Азріель Веврік, єдиний син в сім'ї. Він жив у маленькому місті Берестечко. Азріель був високим, красивим, блакитноокомим. Він також працював бухгалтером і часто приїжджав до мене в Рівне. Мій батько хотів, щоб ми заручилися, але ми вирішили не поспішати, оскільки часи були неспокійні. Кожного разу, коли мене викликали на допит (а це чомусь завжди робили, коли ми були в душовій), мене охоплював страх. Мені здавалося, що його теж арештували, і мені навіть вчувався його голос.

А потім почалася війна

Сімнадцять днів після мого арешту, 22 червня рівно о 4 годині ранку нас розбудила пронизливо виюча сирена. Усі в камері (а спали ми на підлозі) одразу зрозуміли, що сталося. Почалася війна.

25 червня 1941 року нас почали відправляти з Рівного далі на схід, вглиб Радянського Союзу. Нас критими вантажівками відвозили на залізничну станцію і завантажували в товарні вагони, якими перевозили худобу. Я взагалі нічого не бачила. Коли потяг проїжджав повз мій

дім, хтось з тих, хто мене знав, вигукнув: «Ми проїжджаємо біля будинку Хаї!». Я не могла навіть голови висунути, щоб подивитися, бо вартові рушницями заштовхували всіх всередину.

Залізничну колію безперервно бомбили з повітря, але нам вдалося вижити. Неув'язнені українці, які були в інших вагонах, вистрибували з потяга в пошуках порятунку, коли чули сигнал повітряної тривоги. Ми ж не могли цього зробити, бо нас охороняли. Українці жестами показували німецьким пілотам, які пролітали низько над землею, що в поїзді були в'язні. Можливо, саме тому нам вдалося вижити.

Після закінчення сигналу тривоги українці підходили до кожного вагона, щоб запитати, чи не було поранених. Ось так ми і добралися до міста Камишин у Сталінградській області, де нас знову помістили в тюрму. Це була тюрма для жінок, де ми мусили по двоє спати на одному ліжку.

Почалося нове розслідування, і мене вкотре звинуватили в приналежності до сіоністської організації «Гашомер Гацоїр». Але лінія фронту ставала все ближчою, тому нас знову відправили далі на схід.

Цього разу нас помістили в баржу, на якій ми спустилися вниз по річці до міста, де було багато трудових таборів. Умови на баржі були просто жахливі.

Спалахнула епідемія холери. Люди падали мертві просто на місці. Наприклад, один чоловік помер за столом, коли ми їли. Тоді загинуло багато людей. Серед них була і моя подруга Хана, яку теж скосила холера. Я хотіла доглядати за нею, але російські солдати не дозволили мені цього зробити. Поки вона була ще жива, її відділили від здорових в'язнів. Якраз тоді вони почали спалювати хворих живцем, навіть медсестру, яка підхопила інфекцію, доглядаючи за хворими.

Коли ми нарешті зійшли з баржі, хтось показав пальцем на землю і сказав мені: «Дивись, ось лежить той вчений, аж кишить черв'яками!». Тоді хворих відділили від здорових, і нас, вцілілих, помістили на дев'ять місяців на карантин десь в Казанській області. Здається, місто називалося Свіяга.

Мене саму скосила сильна застуда. Я навіть не могла ходити, тому мене відправили в лікарню. Як тільки мені стало трішки краще, мене відправили на роботу. Одного дня я побачила свою подругу Хану, одягнену в чоловічі штани і куртку! Я була впевнена, що вона померла! Через хворобу її одяг спалили, а натомість дали якесь дрантя. Я про неї дбала, і ми спали разом на одному ліжку. Вона була хорошою кравчиною і відкрила власний магазинчик у Свіязі.

Вона багато чого мене навчила в швейній справі. Відповідно, я змогла заявити в таборі, що вмю шити, хоча мене продовжували відправляти на загальні роботи. У мене досі покалічений палець. Моя подруга Хана зараз живе в Ізраїлі.

Вирок

За чотири роки я побувала в 11 різних таборах. Нарешті мені оголосили вирок: 10 років загального режиму та ще п'ять років заслання.

Коли я почула вирок, я просто стояла і шепотіла: «Десять років! Десять років!». Жінка-охоронець дала мені своє фото і сказала: «Візьми, Кац. Це тобі на згадку». У мене досі є ця світлина.

Після оголошення вироку мене відправили на каторжні роботи в місто Тавда, яке входило у Схід Ураллаг – змішаний табір для чоловіків і жінок. Спочатку мене поставили виконувати важку роботу, але через кілька днів, коли дізналися, що я вмію шити, дозволили стати швачкою.

9 травня 1945 року нас зібрав начальник табору та повідомив, що війна закінчилася, і ми перемогли. Але для нас нічого не змінилося.

У 1946 році мене приїхав провідати мій брат Арон. Він якимось дивом вижив і повсюди мене шукав. Коли він мене знайшов, то спромігся отримати дозвіл на відвідини.

Я завчасно дізналася про його приїзд і встигла списати цілий зошит на івриті, де детально переповіла, що зі мною сталося, і назвала свою розповідь «Вижила лише я». Коли я вручила Арону зошит, він запитав: «Що мені робити: чекати на тебе чи їхати до Польщі?».

У той час поляки мали можливість повернутися на Батьківщину, і я йому порадила їхати без зволікань. У нього вже були дружина і дитина. З Польщі Арон з сім'єю переїхав до Німеччини, де став директором єврейської загальноосвітньої школи. Коли випала нагода, він виїхав в Ізраїль. Перші п'ять років вони ледве зводили кінці з кінцями, але Арону вдалося здобути додаткову освіту, і згодом він став вчителем математики.

Арон працював вчителем математики до виходу на пенсію. Зараз він живе в місті Холон, що біля Тель-Авіва, і ми часто переписуємося. Його син Натан живе у кібуці. Коли Арон сказав мені, що наші батьки і маленька сестричка Белла загинули в рівненському ґетто, я серйозно захворіла.

Сам Арон дивом вижив. На нервовому ґрунті я злягла з кропивною лихоманкою і більше року пролежала в лікарні, після чого повернулася на роботу в швейну майстерню. Усі до мене добре ставилися. Вільні робітниця порадили мені підвищити кваліфікацію, щоб я мала право не лише шити, але й кроїти.

У 1951 році, за три місяці до закінчення мого тюремного терміну, мене помістили в табір суворого режиму в Мордовії – Сталін видав указ про переміщення всіх «політичних» в'язнів у табори суворого режиму. Ми добралися до Красноярська і потім на баржі поплили вверх по річці Єнісей до поселення Маклаково [зараз це місто Лісосибірськ]. Поселення було великим з добре розвиненою лісовою промисловістю.

Там я відкрила власну майстерню з пошиття одягу. Усі в селі мене знали. Так почалося моє життя на засланні. Ні роботи, ні грошей мені не бракувало. Я винайняла квартиру, купила швейну машинку та почала жити нормальним життям.

Життя на засланні

У Маклаково жила одна єврейська сім'я з Вільнюса. Як і мене, чоловіка засудили до заслання, і дружина вирішила поїхати за ним. У них прізвище було Кац, як і в мене, точніше, Кацас – з закінченням «-ас», оскільки вони були литовцями. Вони дуже добре до мене ставилися і завжди на свята запрошували до себе в гості, тож ми швидко подружилися.

Якось на Пасху [Песах] вони десь дістали мацу і запросили на седер мене і ще одного чоловіка на ім'я Шая Іцкович Детінко. Ми обоє вміли шити. Він поцікавився, чи в мене є швейна машинка, і коли я відповіла «Так», запитав: «То чи можу я прийти і пошити собі капелюха?». Так почалася наша дружба.

Як і я, Шая народився у Польщі, але в 1903 році, тобто він був на 17 років старшим за мене. Мені нічого невідомо про його батьків. Знаю лише, що його батька звали Іцик. Уся його сім'я померла.

Шая був дуже освіченим чоловіком і до війни працював ректором Ленінградського політико-просвітнього комвузу. Його всі дуже поважали, а друзі просто обожнювали. Його дружину арештували в Ленінграді як польську шпionку, а незабаром, у 1933 році, арештували і самого Шаю за пособництво. Його засудили на смерть, але потім смертний вирок замінили на 10 років ув'язнення. Його донька Белла вижила і виховувалася у школі-інтернат.

Зараз вона живе в Кемерово. Коли Шая відбував ув'язнення у таборі в Свердловську, його тюремний термін продовжили ще на п'ять років. Він був ревним комуністом, добре знаним і шанованим. Загалом, його засудили до 15 років.

Подружнє життя і реабілітація

За час ув'язнення у Шаї випало все волосся, але він мені і лисим подобався. Він був хорошою людиною, вірним другом, і згодом ми побралися. Спочатку ми жили в тій кімнаті, що я винаймала, а потім почали будувати власний будинок.

На той час Шаю вже реабілітували, а мене запросили викладати швейну справу в середній школі, тож я відкрила майстерню. У 1956 році, все ще будучи на засланні, ми святкували єврейські свята з родиною Гендлерів. Ми пекли мацу, готували фаршировану рибу, ціммес (морква з чорносливом) і галушки (курячий жир з яйцями).

На Шавуот ми робили млинці з сиром, а на Пурім – гоменташен (тістечка у формі трикутників з маком).

Ми не згадували про наші зібрання в розмовах, тож наші сусіди навіть не знали, що ми відзначали єврейські свята.

У 1957 році я отримала «чистий паспорт» без жодних обмежень. Нарешті я могла їхати, куди заманеться, і жити де завгодно.

Я вирішила повернутися в Рівне, хоча Шая ще не міг зі мною поїхати. Там я знайшла кількох людей, яким вдалося уціліти, і нарешті дізналася про долю своїх рідних.

Мої батьки і сестра Белла були страчені разом з іншими мешканцями ґетто. Їх розстріляли біля Рівного в урочищі Сосонки. У Рівному мене прихистили, тож я залишилася на кілька днів, відновила свою довоєнну трудову книжку, а потім повернулася в Маклаково, оплакуючи батьків і сестру.

Тепер у мене залишилися лише сестра Хава в Ізраїлі та молодший брат Арон у Польщі. Я почала переписуватися зі знайомими, які все ще жили в Рівному.

У місті знову сформувалася невелика єврейська громада. Через декілька років, у 1960 році, в урочищі на місці масового розстрілу євреїв встановили меморіальний комплекс, на якому викарбувані імена моїх батьків і сестри. Мене запросили на освячення меморіалу. Я досі маю фотографії з церемонії. Я вижила лише завдяки тому, що відбувала тюремний термін у сталінських таборах.

У 1958 році я завагітніла першою дитиною. Шая хотів, щоб ми поїхали в Ленінград, але ми домовилися почекати, поки я народжу – мені було 38, і я потерпала від високого тиску. Я

дуже хотіла дитину. Шая сказав: «У Ленінграді таких пацієнток, як ти, багато. Там ти не отримаєш і половини тієї уваги, що в Маклаково». Пологи були складними, і зрештою лікарям довелося робити кесареве.

Мій син Віктор Шаєвич народився в Маклаково в 1958 році. Коли йому виповнився рік, ми переїхали в Ленінград.

Насправді, ми відсвяткували його день народження в Маклаково та одразу вирушили в Ленінград. Спочатку нам виділили кімнату в комуналці, але коли Шая захворів, нам дали окрему однокімнатну квартиру. Віктор ходив до школи поблизу нашого дому на вул. Науки, 20. Сама школа знаходилася на вул. Науки, 23. Він закінчив школу з хорошими оцінками.

У Ленінграді я працювала швачкою у майстерні на вул. Науки, 21, аж поки не вийшла на пенсію.

Спочатку я дуже переживала, яким буде моє життя у такому великому місті, як Ленінград, але все склалося добре. Друзі Шаї дуже тепло мене прийняли і навіть обурювалися, що Шая залишив мене саму з однорічною дитиною на Московському вокзалі в Ленінграді, поки сам безуспішно шукав для нас номер в готелі. Його стара знайома Єлизавета Іванівна дуже розізлилася на нього, коли про це дізналася, і наказала йому негайно поїхати і забрати нас. Шая повернувся на вокзал рано-вранці і повіз нас до неї додому, де ми жили, поки не отримали кімнату, яку нам пообіцяли, коли ми ще були в Маклаково.

У 1961 році мене теж реабілітували. Мій чоловік знову поринув у партійну роботу і згодом став ректором Ленінградського державного університету. Я працювала вдома і виховувала нашого сина. Ми продали будинок у Маклаково і купили за виручені кошти меблі.

Все було добре, поки в 1965 році Шая не захворів на рак горла. Коли він почав скаржитися на біль, ми почали їздити по різних лікарях, але його довгий час неправильно лікували. Він цілий рік пролежав у лікарні. Він не міг говорити, тому спілкувався зі мною на папері.

Шая помер у 1968 році. Віктору тоді було 10 років.

Смерть мого чоловіка дуже мене засмутила. Одного разу, коли я йшла по Невському проспекту, я знепритомніла та отримала струс мозку. Цілий місяць я була в критичному стані в лікарні, але все-таки одужала. Вчителька, яка на весь цей час взяла мого сина до себе і доглядала за ним, тепер моя найкраща подруга. Коли Віктор закінчив школу, ми переїхали у двокімнатну квартиру.

Віктор

Після закінчення школи Віктор хотів вчитися на пілота, але у нього на нозі був невеличкий шрам – ще у піонерському таборі він стрибнув у воду та порізав ногу об скляну пляшку. Льотне училище попросило, щоб він приніс довідку з лікарні, що Віктор і зробив, але його все одно не прийняли. Віктор був спортсменом, саночником. Він подумав собі: «Якщо я поступлю в Інститут ім. Лезгафта, що я робитиму після закінчення? Можу стати вчителем фізкультури, але що мені з того?».

Тому він подав документи в Інститут зв'язку ім. Бонч-Бруєвича, хоча знав, що поступити буде складно, адже він єврей. Він приходив до мене в майстерню і розказував про всі ті труднощі, з якими йому доводилося стикатися. Я багато плакала, бо дуже добре розуміла, що він так потерпає лише тому, що народився євреєм.

Зрештою, його прийняли, і він закінчив навчання з хорошими оцінками. Одразу після цього він влаштувався на роботу в Лентелефонстрой [Ленінградське об'єднання постачальників телефонних послуг]. Він досі там працює головним інженером і має дуже хорошу репутацію. У цей період я отримувала листи з Ізраїлю від брата Арона через родину Кацасів у Вільнюсі. Під час хрущовської «відлиги» у 1965 році Натан, син Арона, приїхав до нас в гості.

Щодо антисемітизму в радянські часи, то в мене було кілька таких ситуацій. Одного разу я стояла в черзі в магазині, і якась жінка крикнула мені: «Їдь собі в Ізраїль!». Другий інцидент стався біля дому. Я підійшла до кіоску, щоб щось купити, а продавчиня ні з того ні з сього обізвала мене брудною жидівкою. Якби поблизу був міліціонер, я би звернулася за допомогою. Це єдині два випадки, які я пам'ятаю, коли мене образили через моє єврейське походження [якщо не враховувати сталінських таборів].

Ще в Інституті Віктор зустрів Тетянку, з якою й одружився. У них дві доньки: Іринка, яка в 2002 році закінчує Інститут економіки та інженерії, і Катя, яка зараз закінчує школу і впевнено заявляє, що поступатиме лише туди, де навчалися її батьки. Тому вона готується до вступу в Інститут зв'язку.

Мій син з сім'єю живуть добре. У них є дача. Вони не дають мені сумувати, постійно провідують і підтримують, як тільки можуть.

У 1995 році Віктор поїхав на десять днів в Ізраїль провідати друзів, які іммігрували з Росії. Спочатку Віктор з сім'єю теж хотіли виїхати, але потім передумали. Навіть я хотіла іммігрувати в Ізраїль. Я звернулася в Сохнут, але мені відмовили, обґрунтувавши це тим, щоб без сина я там буду нещаслива. Арон теж так вважав. В Ізраїлі я би мала право на подвійну пенсію [асірат ціон] як колишній в'язень, але виглядає так, що мені не судилося там жити.

Життя сьогодні

У 1989 році я поїхала в Ізраїль провідати Арона. Він живе у дуже комфортній чотирикімнатній квартирі з двома ванними кімнатами та всім необхідним. Я провела в нього 3 місяці. Ми їздили по його друзях, які теж пережили Голокост, і годинами згадували молодість. Мені як гості з Радянського Союзу поручили почесну місію запалювати свічки.

Я одягала хустину і виконувала церемонію. Все це проходило у дуже урочистій, але теплій атмосфері.

Я відзначаю всі єврейські свята, досі говорю на івриті та влаштовую вдома святкові застілля, на які сходяться близько 12 гостей. Центр «Хесед Авраам» дуже мене підтримує.

Я ходжу в денний центр, де мене поважають. Мені часто звідти телефонують, а також провідують в лікарні. Мені не вистачає слів, щоб висловити свою вдячність всім цим людям.